

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ**

На правах рукопису

ПАРХОМЕНКО Тетяна Сергіївна

**СОЦІОКУЛЬТУРНА КОНЦЕПЦІЯ МОРАЛЬНИХ
ФЕНОМЕНІВ**

/Сучасні англо-американські філософські школи/

Спеціальність 09.00.05 - Історія філософії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

КИЇВ - 1997

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00751670 (Q)

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ**

На правах рукопису

ПАРХОМЕНКО Тетяна Сергіївна

**СОЦІОКУЛЬТУРНА КОНЦЕПЦІЯ МОРАЛЬНИХ
ФЕНОМЕНІВ**

/Сучасні англо-американські філософські школи/

Спеціальність 09.00.05 - Історія філософії

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

КИЇВ - 1997

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

AB 37.074

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі історії зарубіжної філософії Інституту філософії НАН України.

Науковий консультант - доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України Пазенок Віктор Сергійович.

Офіційні опоненти - доктор філософських наук, професор Надольний Іван Федотович.
- доктор філософських наук, професор Причепій Євген Миколайович.
- доктор філософських наук, професор Табачковський Віталій Георгійович.

Провідна організація - кафедра філософії Національного технічного університету України /КПІ/.

Захист відбудеться 21 лютого 1997 року на засіданні спеціалізованої вченої ради з філософських наук /шифр Д 01.25.06/ в Інституті філософії НАН України /м.Київ, вул. Трьохсвятительська, 4/, ауд. № 318 о 14 год./.

З дисертацією можна ознайомитись у читальному залі Інституту філософії НАН України

Автореферат розісланий "2" 07 _____ 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук

Ситниченко Л.А.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність тематики дисертації

За останні роки в світовій філософській думці досить чітко проглядається гуманістичний вимір глобальних проблем сучасності. З одного боку ця тенденція - відображення впливу соціально-політичного, економічного та культурного контекстів епохи на філософію, а з іншого - наслідок іманентного розвитку власне філософського дискурсу.

На рівні рефлексії загальної свідомості суспільства ця тенденція - свідчення перегляду тієї панівної ролі, яку відіграла в культурах західних країн упродовж XX століття так звана цілераціональність. Домінування останньої за добу індустріалізму було експліковане ще М.Вебером на початку нашого століття. Цілераціональність надавала як критерій оцінки будь-якої діяльності утилітарний успіх, який врешті-решт підкоряв усі інші критерії, в тому числі і моральний. Але наприкінці XX століття ця роль та цей критерій переглядаються і поступово надається пріоритет критерію морально-ціннісному за змістом, тобто відбувається перехід до визнання ціннісної раціональності домінуючим типом.

Це зміщення акцентів в аксеологічних координатах суб'єктивного семантичного простору людства від пріоритету дії, орієнтованої на економічний, політичний та інший неморальний успіх до дії, яка б задовольняла моральним критеріям, у філософії останніх років отримало усвідомлення як тенденції поширення морально-аксеологічного виміру соціобуття. Така тенденція знайшла теоретичне відображення і в дискурсі сучасної англо-американської філософії. Починаючи з 70 років, в останній з'являються теорії, що свідчать

про намагання філософії розробити теоретичні моделі, які б обґрунтовували підпорядкування будь-яких типів цілераціональної дії морально-ціннісному критерію. Це пов'язане ще і з тим, що загальноаксеологічна "ревiзiя" підвалин соціального буття призводить до необхідності перегляду і теоретико-ідеологічного обґрунтування легітимності соціальних інститутів та практики сучасних ліберально-демократичних суспільств.

До теорій, присвячених розробці морально-етичного підґрунтя сучасного соціобуття в англо-американській філософії, перш за все, треба віднести "теорію справедливості" Джона Ролса, що фактично є спробою розробки філософської макротерії морального виміру економіки, політики і права. Моделі моральної легітимності сучасної політики та права розробляють А.Бьюкенен, Р.Дворкін, А.Юнг. Етичне підґрунтя соціальної теорії є тим загальним, що поєднує соціальну філософію Д.Белла і теорію "соціальної свободи" Дж.Кемпбелла, комьюнітаристські теорії М.Сендела і Е.Макінтайсра та "правовий лібералізм" Р. Дворкіна, "культурний релятивізм" М. Герсковіца і "культурний плюралізм" Ч. Тейлора, релятивістську етику Е. Вестермарка та постмодерністські ідеї Р. Рорті, С.Бенхабіб. Нарешті, питаннями моральних парадигм, які є підґрунтям соціального буття, цікавиться і неопрагматизм "в особі" того ж Р.Рорті та Р.Бернстайна.

Поширення етичного підґрунтя філософського дискурсу в англо-американській філософії наприкінці ХХ століття пов'язане також з кризою раціоналізму взагалі та аналітизму як різновиду останнього зокрема. Евристична вичерпаність аналітичної парадигми, що відіграла значну роль у

філософії західного зразка, призвела до пошуків альтернатив, однією з яких в англо-американській філософії стала соціокультурна парадигма. Вона поєднала теорії, що переглядають традиційне уявлення про раціональність як "сцієнцію", але не відмовляються від неї взагалі, а прагнуть досягти так би мовити "соцістального" уявлення, поєднуючи "цінність" та "факт" на основі доповнення дискурсивного знання недискурсивним. Рядоположеність цих типів знання, відмова від сцієнтистського підходу з його безсумнівною цінністю науки як зразка знання та ціннісного критерію самої теорії, орієнтованість на морально-ціннісний підхід, перетворює соціокультурний напрямок у фактичну контроверзу аналітичної філософії.

Але на відміну від інших форм антианалітизму в філософії ХХ століття (того ж екзистенціалізму, наприклад) соціокультурний напрямок перетворює соціальну практику в діяльність, рівнозначну когнітивній з одночасним акцентуванням інтерації як найважливішої характеристики соціальної онтології взагалі. При цьому власне соціальність розглядається як ціннісний код, у якому комунікативна суть інтерації і є відображеною у моральних цінностях. Ось чому всі феномени соціального буття повинні мати співвідношення з моральними цінностями, що кодуються в субстраті культури, і ось чому можна сказати, що всі соціальні феномени є водночас і моральними феноменами.

Застосування подібного принципу, який дисертантка позначила як принцип моральної релевантності соціокультурного контексту, морального виміру в широкому розумінні слова, дає можливість подолати дихотомію раціональності і чуттєвості саме на підставі їх релевантності

моральним цінностям. Це принципова різниця, що відрізняє соціокультурну філософію як від традиційно раціоналістичних форм філософії, так і від антропологічних форм, таких як екзистенціалізм, "філософія життя". Якщо парадигма традиційного раціоналізму вимірювала власне людське раціональним: суттєвість людини, з цієї точки зору полягала в раціональному вимірі останньої, то і антропологічна філософія, підкреслюючи на протигагу раціоналізму саме чуттєвість, ірраціональні риси людини, випускала з зору, що чуттєвість сама в собі ще не є виключно людською ознакою, ознакою саме людяності як такої.

На відміну від цих парадигм соціокультурний напрям вважає чуттєвість атрибутивною рисою людини лише тоді, коли ця чуттєвість виступає як співчуттєвість, тобто чуттєвість в соціальному контексті існування людини. Тоді почуття, перетворене на співчуття, і є моральністю, або, інакше кажучи, моральність є соціальністю, що пропущена крізь почуття людини. Ось чому для концепцій, які поєднуються в соціокультурний напрямок, загальним є -відрефлектовано власне автором цієї концепції або ні - ідея щодо моралі як метарівня духовної культури взагалі.

Отже, з такої точки зору будь-які соціальні феномени, що складають предмет дослідження з боку цих концепцій, розглядаються водночас і як моральні феномени, а самі концепції поєднує те, що вони, незважаючи на належність до різноманітних структурних одиниць філософського знання - соціальної чи політичної філософії, правової філософії чи філософії культури, епістемології чи філософії економіки - разом із моральною аксіологізацією власної проблематики на-

бувають стичні риси, перетворюючись таким чином і на морально-філософські концепції.

Ця інтегративність загальносоціальної проблематики із моральною значною мірою є відображенням тих тенденцій, які все більше поширюються в умовах сучасного “мінливого” суспільства і, можливо, свідчать про становлення парадигми майбутнього існування людства. Тому дослідження відображення цієї тенденції в філософській рефлексії, “зворотній зв’язок” відносно змін, що відбуваються в соціумі людства з боку філософії, різноманітних моделей щодо прогнозування майбутніх рис нової соціокультурної парадигми уявляється безумовно актуальним.

Це дослідження здійснюється в контексті дисертації на матеріалі сучасної англо-американської філософії, яка таким чином і становить об’єкт дослідження. При цьому предметом дослідження є концепції соціокультурного напрямку в англо-американській філософії ХХ століття.

Ступінь опрацьованості проблеми

Звернення до аналізу змін, що відбуваються в сучасному філософському дискурсі, актуальне ще й тому, що обсяг дослідженості цього феномена з боку вітчизняної філософії відносно саме англо-американської філософії цього напрямку не може вважатись достатнім. Разом з тим треба зазначити, що вже в останні роки з’явилося декілька значних робіт, присвячених як аналізу окремих філософських англо-американських концепцій, так і загальним проблемам сучасної західної філософії, що в цьому розумінні мають відношення і до предмета дисертації.

До останньої категорії слід віднести роботи, які можна було б позначити як роботи метарівня, тобто такі, що з'ясовують загальнофілософські "координати" історико-філософського, культурологічного та етичного аналізу сучасної західної філософії. Це, перш за все, роботи В.І.Шинкарука, В.А.Андрущенко, М.І.Михальченко, В.Г.Табачковського, В.С.Пазенка, В.В.Ляха, А.Т.Гордієнко, Н.П.Поліщук, В.А.Малахова, В.С.Лісового, Є.К.Бистрицького, В.П.Іванова, С.Б.Кримського, М.М.Мокляка, О.О.Киселевої, Т.Г.Аболіної, Ю.В.Кушакова.

Аналізу окремих напрямків та шкіл сучасної західної філософії, а також концепцій окремих сучасних філософів присвячені роботи А.Є.Єрмоленко, О.М.Соболь, В.В.Ляха, Л.А.Ситниченко, В.І.Степаненко, В.А.Курганського, Я.В.Любивога та ін. Серед цих робіт, які безпосередньо торкаються проблематики, що становить предмет дисертаційного дослідження, слід виділити роботи В.В.Ляха, О.М.Соболь, В.І.Степаненко, В.С.Пазенка, Н.П.Поліщук, що присвячені дослідженню саме англо-американської філософії, зокрема таких її представників, як Д.Белл, Дж.Ролс та Р.Рорті.

Щодо робіт істориків філософії за межами України, також присвячених аналізу сучасної англо-американської філософії, то тут слід виділити праці таких російських філософів, як А.С.Богомолов, К.А.Шварцман, І.С.Нарський, О.Г.Дробницький, Т.А.Кузьміна, А.І.Титаренко, Ю.К.Мельвіль, Н.С.Юліна, А.Ф. Грязнов, Е.Л.Дубко, Т.А. Алексеева та ін.

Разом з тим ні за часів радянського, ані пострадянського періоду англо-американська філософія ХХ століття не розглядалася з точки зору наявності соціокультурних рис та закономірностей їх розвитку. Але саме ці риси і стали наприкінці

століття свідченням утвердження нової парадигми, для якої характерна відмова від сциентизму з його орієнтованістю на науку як загальний гуманістичний ідеал сучасного людства та перехід до гуманістичного виміру як суто морально-ціннісного виміру, що розглядається як неодмінна ознака соціально-культурного буття сучасної людини.

Заміна науки як джерела легітимності та цінності самої філософської, а також будь-якої соціальної теорії мораллю як метарівнем духовності та джерелом легітимності теоретичних конструктів, тобто критерієм соціальної цінності інтелектуальних моделей визначало зміну парадигм дискурсу англо-американської філософії ХХ століття. З цієї точки зору дослідження сучасної англо-американської філософії ще не проводилось.

Наукова новизна дисертації

Дисертаційна робота є по суті першим у вітчизняній історико-філософській літературі цілісним монографічним дослідженням розвитку соціокультурного напрямку в англо-американській філософії ХХ століття як теоретико-методологічного феномена.

Виявлення характерних рис цього напрямку дозволяє простежити внутрішній зв'язок різноманітних філософських концепцій, які спираються на морально-ціннісний підхід, виявити співвідношення традиції та новації у кожній з них як у теоретично-методологічному, так і предметно-змістовному планах.

Новим є і те, що дослідження поєднує різні рівні аналізу: власне історико-філософський, логіко-методологічний та морально-етичний. Дисертантка досліджує не тільки особливості та закономірності розвитку філософської рефлексії, а й пред-

мет цієї рефлексії, який також розглядається з точки зору специфіки і тенденцій розвитку.

Новизна дисертації полягає також у тому, що автор розглядає з точки зору єдності теоретико-методологічних підвалин широкий спектр різноманітних щодо структурної належності філософських теорій: політичної філософії, соціальної філософії і філософії культури, філософії права та економіки і навіть епістемології. При цьому розглядаються як моральні феномени власні об'єкти цих теорій: політика, право, економічний устрій суспільства, громадянство, свобода та автономія особистості і, нарешті, пізнання та раціональність. Такий підхід дає можливість всебічного охоплення предмета дослідження, вирішення проблеми репрезентативності теоретичної "вибірки".

Новим є і те, що автор дисертації прагнула виявити, експлікувати "таємну", тобто невідрефлектовану логіку побудови кожної концепції, ті методологічні засоби, які використовував той чи інший філософ і які сам досить часто не усвідомлював. Саме на підставі цього аналізу дисертантка формулює декілька висновків щодо загальних рис тих тенденцій, які відбуваються як у самій соціальній дійсності, так і у розвитку філософської ментальності наприкінці ХХ століття. З метою підтвердження валідності цих висновків дисертантка здійснює компаративний аналіз проявів цих тенденцій в англо-американській філософії з деякими положеннями сучасної німецької філософії, зокрема, теорії ідеальної комунікації та соціальної теорії свободи.

Дисертація написана на основі вивчення оригінальних робіт англо-американських філософів, значна частина яких у вітчизняній філософії аналізується вперше. Це роботи

А.Бьюкенена, Ч.Тейлора, А.Юнг, М.Холіса, Джеральда Дворкіна, Рональда Дворкіна, Р.Дела, Д.Крістмена, М.Сендела, Т.Кауена, А.Селігмена, С.Бенхабіб, Р.Бернстайна, С.Фрімена, Т.Скенлона, Дж. Коена. З нової точки зору розглядаються та аналізуються філософські теорії "класиків" англо-американської філософії ХХ століття Е.Вестермарка, М.Герсковіца, Дж.Ролса, Д.Белла, Р.Рорті та Е.Макінтайера.

Особистий внесок дисертантки у розробку наукових результатів, що виносяться на захист, полягає в тому, що вона, по-перше, прослідкувала передумови, теоретичні джерела та полемічний контекст формування соціокультурного напрямку в англо-американській філософії, виявила характерні риси цього напрямку, а також специфіку їх проявів у різних структурних галузях філософського дискурсу, підкресливши, що вони пов'язані із застосуванням особливої методології.

По-друге, аналізуючи цю методологію, яка до того ж за правилом неререфлектована з боку власних авторів концепцій, дисертантка виявила, що центральним є принцип, який вона позначила як "принцип моральної релевантності соціокультурних фрагментів", виділивши, що саме він - головний засіб моральної аксіологізації філософської проблематики та етизації самої філософської рефлексії.

По-третє, дисертантка зробила висновок, що цей напрям є проявом антианалітизму в сучасній англо - американській філософії і що тенденція його розвитку свідчить про зростання питомої ваги цього напрямку у сучасній філософії, а останнє дає можливість стверджувати, що в філософській рефлексії відбуваються парадигмальні зміни, які є свідченням змін у самому вимірі соціального буття, координатами якого все

більше стають моральні цінності. При цьому головна аксіологічна дихотомія втілюється в діалектичну єдність цінностей справедливості та солідарності.

Мета та завдання наукового дослідження

Мета дисертаційного дослідження, таким чином, полягала в тому, щоб на матеріалі сучасної англо-американської філософії простежити загальні тенденції розвитку, які носять характер парадигмальних змін, виявити напрям цих змін, простежити їх прояв у різноманітній проблематиці, що становить зміст філософських концепцій, проаналізувати методологічне “забезпечення” побудови цих теоретичних конструктів та сформулювати головні параметри нової парадигми морального виміру соціобуття людства на рубежі тисячоліть.

Здійснення цієї мети зумовило рішення таких завдань:

- виявлення загальнонаукових передумов, теоретичних джерел та полемічного контексту формування соціокультурної парадигми в етиці;

- простеження модифікаційних проявів соціокультурного напрямку по інших модусах філософського дискурсу: філософії політики, права, економіки, соціальної теорії, епістемології, філософії культури, а також філософських теорій, які досліджують питання антропологічного характеру;

- забезпечення репрезентативності “вибірки” дослідження на основі аналізу теорій, що відрізняються не тільки у відношенні до різних структурних одиниць філософського знання, а й щодо концептуально-теоретичних та навіть ідеологічних орієнтацій, тобто йдуть по різних площинах теоретико-філософського дискурсу;

- експлікація невідрефлектованих підвалин методологічного конструювання цих теорій, тобто експлікація внутрішньої логіки концепцій;

- здійснення змістовного аналізу концепцій, тобто аналіз специфіки, а також наявності універсальних характеристик проблематики, яка складає предмет дослідження цих концепцій, виявлення тенденцій та закономірностей розвитку, осмислення та оцінки цієї проблематики у філософській рефлексії зазначеного напрямку;

- на основі здійснення всього комплексу вище названих завдань моделювання універсальних параметрів предметної проблематики, методології та концептуального простору, що складають зміст дискурсу нової філософської парадигми.

Теоретичні та методологічні засади дисертаційного дослідження

“Багатошаровість” аналізу сучасних англо-американських філософських концепцій, що передбачається у дисертації, вимагає і відповідного теоретичного підходу та методологічного інструментарію. Тому кожний рівень аналізу має власні завдання, а також власне методологічне забезпечення.

Суто історико-філософський рівень аналізу має метою встановлення місця конкретного філософського фрагмента, яким є та чи інша авторська концепція в історичному розвитку філософського дискурсу. Ця мета здійснюється за допомогою використання низки методологічних принципів та прийомів історико-філософського аналізу. У цьому відношенні дисертантка спиралася, як на теоретико-методологічні засади, на роботи В.Шинкарука, В.Пазенка, Ю.Кушакова, В.Янцена, В.Горського, В.Лісового, Н.Поліщук та ін. Першим кроком у

цьому напрямку можна вважати аналіз теоретичних джерел концепції. Мова йде про з'ясування позитивного ідейно-теоретичного впливу на спадкоємність у процесі розгортання філософської рефлексії. Крім з'ясування теоретичних джерел, не менш важливим є з'ясування полемічного контексту концепції, тобто негативного досвіду її автора, який зумовив особливість концепції.

На цьому рівні дослідження дисертантка спиралася також на роботи як загальні по відношенню до історії англо-американської філософії ХХ століття, так і ті, що містять аналіз окремих шкіл та персоналій (роботи В.Андрущенко та М.Михальченко, В.Пазенка, О.Соболь, В.Ляха, Н.Поліщук, В.Степаненко, А.Гордієнко, К.Шварцман, А.Єрмоленко, Ю.Мельвіля, А.Богомолова, Т.Алексеевої, В.Курганського, Е.Дубко та ін).

Щодо методологічного рівня аналізу, то він, на думку дисертантки, перш за все, передбачає аналіз логіки побудови концепції як тієї, що експлікована власне автором самої концепції, так і тієї, що неексплікована. У цьому відношенні дисертантка керувалася положенням, згідно з яким необхідно виокремити в “чистому” вигляді не лише явний, “але і неявний методологічний пласт” (Ю.Кушаков).

При переході до рівня предметно-змістовного аналізу дисертант застосовує методи, властиві етичному дослідженню. У цьому відношенні як теоретико-методологічні засади виступають роботи А.Титаренко, Е.Дубко, К.Шварцман, В.Пазенка, В.Малахова, Т.Аболіної та ін.

Теоретична та практична цінність дослідження

Цінність дослідження полягає в тому, що воно поповнює історико-філософське знання, вводить до обігу вітчизняної філософії надбання сучасної англо-американської філософської думки щодо осмислення актуальних питань соціобуття сучасного людства, варіантів рішення або пошуку рішення цих проблем. Власні висновки цього дослідження, зроблені дисертанткою, можуть поповнити методологічний інструментарій історико-філософської науки.

Основні положення та висновки дисертації можуть бути використані:

- для розробки теоретичних конструктів у політичній, правовій, соціальній та економічній філософії для морально-ціннісного обґрунтування різних моделей в соціально-політичній, матеріально-економічній та культурно-ідеологічній практиці;

- для розробок у галузі міждисциплінарних досліджень, таких як моральна психологія та політична психологія;

- як теоретико-методологічний матеріал в етнетиці та етосології;

- в соціальному моделюванні та прогностиці;

- як лекційний матеріал у викладанні курсів з історії філософії, етики, моральної філософії, політичної та соціальної філософії, правової філософії та культурології.

Апробація та публікація результатів наукового дослідження

Головний зміст дисертації відображений в публікаціях та виступах дисертантки. На основі дисертації автором були підготовлені виступи на Міжнародних науково-теоретичних конференціях в Москві у 1993 році, Києві у 1994 році, Дніпропетровську в 1996 році, а також на Всеукраїнській науковій конференції з проблем політичної психології в Києві у 1995 році. Матеріали дисертації використовувалися автором у викладанні курсів з історії філософії та етики студентам Державної гірничої академії України.

Дисертація обговорена на засіданні відділу історії філософії Інституту філософії НАН України.

Структура дисертації

Дисертація складається із вступу, семи глав, висновку та бібліографії.

Зміст дисертації

У вступі обґрунтовується актуальність теми, наукова новизна дослідження, формулюються його мета та завдання, подається характеристика стану розробки даної проблематики у вітчизняній історико-філософській літературі.

Глава перша “Моральна онтологія: соціокультурний варіант. Становлення нової етичної парадигми” об’єднує три параграфи і присвячена аналізу формування соціокультурної парадигми власне в етиці.

Перший параграф “Формування концептуального простору парадигми” містить аналіз загальнонаукових передумов формування соціокультурної парадигми в етиці. До таких

умов дисертантка відносить інституювання наприкінці ХІХ століття етнології, соціології та психології. Вплив етнології досліджений на прикладі “антропологічної” або “еволюційної” школи, зокрема через роботи її найбільш відомого представника Е.Тайлора. Цей вплив знайшов втілення в тезі, згідно з якою культура має виключно соціальну природу, а мораль є однією з найважливіших складових культурного контексту.

Вплив соціології проаналізований на прикладі концепції американського соціолога У.Самнера, який заснував традицію розгляду моральних явищ, перш за все, як феноменів соціальної практики. При цьому сама соціальна онтологія містить, з точки зору Самнера, як невід’ємну частину ціннісний момент, яким є мораль у вигляді звичок.

Що ж до впливу психології, то, з точки зору дисертантки, цей вплив втілюється, перш за все, у значному поширенні психологічного редукціонізму, дуже розповсюдженому у філософії наприкінці ХІХ - початку ХХ століття.

Другий параграф “Аналітизм в етиці як полемічний контекст соціокультурної концепції” присвячений аналізу тієї ролі, яку відіграла етика аналітичної орієнтації у процесі становлення соціокультурної парадигми. Мова йде про концепцію відомого англійського філософа кінця ХІХ -першої половини ХХ століття Дж.Мура та концепції емотивістської етики, які, на думку дисертантки, відіграли роль полемічного контексту по відношенню до формування соціокультурної парадигми.

Дисертантка розглядає концепцію Мура як своєрідний варіант філософської “крапки біфуркації”, від якої пішов розвиток етики у двох взаємовиключних напрямках: неореалізму

інтуїтивізму самого Мура та суб'єктивно-релятивістському напрямі аналітичної філософії, що втілюється в етиці у вигляді емотивізму та метаетики. Саме сформульована Муром "натуралістична помилка" стала підставою його власного висновку, згідно з яким добро існує, але раціонально не пізнається, а лише осягається інтуїтивно. Тому етиці залишається тільки аналіз моральної мови. У цьому розумінні Мура можна вважати одним з головних родоначальників аналітизму в етиці.

Як більш завершене втілення характерних рис аналітизму в етиці дисертанткою розглядається емотивізм. У цьому контексті аналізуються роботи Ч.Огдена та А.Річардса, А.Айєра та Ч.Стівенсона. Головною рисою цих робіт є те, що вони стверджують, нібито етичні поняття та судження є неаналізованими, тому що моральні поняття - це пусті поняття, бо ніякого змісту, крім виявлення емоцій, не містять. З цього емотивізм робить висновок відносно елімінації взагалі проблеми моральної онтології і зводить субстрат моралі виключно до мови. При цьому, лише як форма мовного знання, мораль співпадає з етикою, втрачаючи свій онтологічний статус. Будучи, таким чином, формою раціоналістичного суб'єктивізму, емотивізм репрезентував ціннісно-нейтральну етику. Саме цей нейтралізм, відмова від онтологічних питань стали головним пунктом неприйняття аналітичної етики з боку багатьох філософів та культурологів, які посіли прямо протилежні позиції, що й призвело до формування нової соціокультурної парадигми як власне в етиці, так і в філософії взагалі.

У цьому відношенні показовою є концепція англо-філософа та етика Едуарда Вестермарка, аналізу

якої присвячений параграф третій першої глави "Е.Вестермарк: соціопсихологічний варіант моральної онтології". Етична концепція Вестермарка мало відома у вітчизняній філософії, але вона зробила значний вплив перш за все на англо-американську філософію соціокультурного напрямку, зокрема на етику та деякі культурологічні школи. Крім того, в концепції містяться ідеї, які вже наприкінці ХХ століття набули значного поширення в постмодерністському філософському дискурсі.

Вестермарк, також як і Мур, стверджує, що етика "страждає" натуралізацією моральних понять. Але, на відміну від Мура, який з цього зробив висновок щодо абсолютного та недоступного для пізнання характеру добра, Вестермарк розвиває ідею, згідно з якою мораль є явищем суб'єктивним, а тому і виключно релятивним. Однак саме ця суб'єктивність дає змогу не тільки не відмовлятися від онтологічного статусу моралі, але й ототожнити моральну онтологію і деякі психологічні феномени. Це витікає з того, що всі моральні поняття фактично відбивають або суб'єктивні почуття та становище, або якості предметів, що викликають або впливають на ці почуття. Попередня філософія також фактично відбивала це становище; так, наприклад, для гедонізму благо - це насолода, для утилітаризму - користь і т.д. і т.і. Але, з точки зору Вестермарка, і насолода, і задоволення, і страждання, і користь - все це лише суб'єктивні почуття або інтереси, тобто в широкому розумінні емоційний стан людини. Тому треба визнати, що підґрунтя моральних понять є врешті-решт емоційним.

Досліджуючи це підґрунтя, Вестермарк приходять до виводу, що хоча витoki моральних понять містяться в психоемоційній сфері людини, вони мають вигляд специфічних судо

моральних емоцій. Це емоції моральногосхвалення та морального несхвалення. Обидві належать до більш широкого кола так званих ретрибутивних емоцій, тобто емоцій, які є реакцією на будь-який подразник - приємний чи неприємний. Але на відміну від неморальних ретрибутивних емоцій, що кінець кінцем зосереджуються на людині, як в більшості випадків першопричині цих подразників, моральні емоції мають об'єктом не людину, а виключно її дії. Це перенесення реакції стає можливим лише внаслідок того, що симпатичне та альтруїстичне почуття, які є вродженими, поєднуються із знанням, надбаним із соціокультурного контексту, тобто з семантикою того чи іншого звичаю. Звичай, який забороняє деякі дії, надає можливість "знеособити" ретрибутивні емоції, перетворити їх на "незацікавлені" та "неупереджені", тобто зробити моральними емоціями.

Таким чином, виявляється, що сама "якість" моральності хоча і має почуттєве підґрунтя, але народжується виключно в соціумі, в соціальній діяльності, тобто мораль має зрештою соціопсихологічне походження. Інакше кажучи, моральні цінності містять значний психічний компонент, який є необхідною складовою їх, але суто моральними вони стають безпосередньо в соціокультурному контексті.

Ці положення були деякою мірою використані культурологічними школами в англо-американській філософії, аналізу яких присвячена друга глава "Культурологія: етичний контекст".

У першому параграфі глави "Мораль як соціокультурний чинник. Американська "культурна антропологія" розглядаються концепції Р.Бенедикт та М.Мід, двох

найбільш відомих представниць культурно-антропологічної школи в США.

У результаті аналізу цих концепцій дисертант робить висновки, що в них досить чітко простежується психологічний детермінізм, який застосовується для пояснення тих чи інших культурних моделей, в тому числі і для опису “культурного” обличчя того чи іншого етносу. Продовжуючи традицію Самнера та Боаса, культурантропологи розглядають культуру водночас і як світ соціальних цінностей, в тому числі і цінностей моральних, а останні - як соціопсихологічні феномени.

У другому параграфі глави “М.Герсковіц: етичний сенс “культурного релятивізму” дисертантка аналізує теорію “культурного релятивізму”, що належить згаданому відомому американському антропологу. Головною рисою “культурного релятивізму” є чітко виражена етизація самої культурологічної теорії. Це відбувається внаслідок того, що Герсковіц поєднує принцип релятивізму з толерантністю, тобто перетворює засіб пізнання на морально-значущий чинник. Визнаючи, з одного боку, культурну детермінованість самої моралі, Герсковіц водночас пропонує саме мораль використовувати як критерій цінності методу вивчення самої культури того чи іншого народу або суспільства. Таким морально цінним і є, на його думку, принцип культурного релятивізму.

Продовженням ідей “культурного релятивізму” стали концепції “мультикультуризму” та “культурного плоралізму”, які сформувалися вже у 80-ті - на початку 90-х років ХХ століття і аналізу яких присвячений третій параграф глави під назвою “Від культурології до політичної теорії”. “Мультикультуризм” та “культурний плоралізм”.

До зазначених теорій перш за все треба віднести концепції таких авторів, як Чарльз Тейлор та Айріс Юнг. Продовжуючи гуманістичну інтенцію “культурного релятивізму”, яка втілюється у принципах морального універсалізму та культурної толерантності, прибічники “культурного плюралізму” та “мультикультуризму” вважають, що культура виступає як необхідна умова ідентифікації та самоідентифікації людини. У такому розумінні вона містить у собі, зокрема, і політичний тип ідентифікації, який позначається як громадянство. Але часто-густо між цією ідентифікацією та самоідентифікацією й іншими типами ідентифікації /конфесійної, професійної і т.ін./ виникають протиріччя у випадку, коли інша культурна ідентифікація більшості у будь-якому суспільстві або державі відрізняється від культурної ідентифікації меншості того ж самого суспільства /наприклад, культура етнічних, релігійних або сексуальних меншин/.

Ця розбіжність ідентифікацій відносно політичної породжує проблему рівності членів цих культур щодо їх політичних прав і може призводити до культурно-політичної дискримінації або до так званого культурного імперіалізму. Таким чином, політичний аспект мультикультурного контексту навіть у сучасних демократичних країнах виявляється проблематичним щодо його моральної цінності. Тому завдання, яке повинне стояти перед політичною теорією сучасності, - об'єднання політичної та моральної спільнот. Якщо б вдалося знайти моральне підґрунтя політичної спільноти, тоді можливо б вдалося розв'язати проблему “примирення” універсальних прав людини та локальних типів культурної ідентифікації.

Спробу поєднати мораль та політику здійснив Джон Ролс, найбільш відомий американський філософ другої половини ХХ століття. Його концепція політичної філософії й стала головним об'єктом аналізу в першому параграфі третьої глави дисертації "Мораль і політика. Етизація політичної теорії". Параграф має назву "Морально-політична філософія Джона Ролса".

Ролс виходить з тези гіпотетичного соціального контракту, який укладається сторонами, що перебувають у становищі так званого "покриву незнання". Інакше кажучи, ці сторони не мають ніякої інформації стосовно свого соціального становища, матеріально-економічного стану, рівня інтелекту та ін. З такої "вихідної позиції", вважає Ролс, логічно витікає те, що рівність щодо незнання буде екстрапольована на модель соціального устрою, яка буде узгоджена в цьому контракті. Тобто рівність суб'єктів контракту призведе до того, що принцип рівності стане головним принципом соціального, правового та політичного устрою майбутнього суспільства. Цей принцип Ролс вважає одним з головних проявів своєрідного етичного метапринципу - принципу справедливості.

Проте соціальна справедливість не завжди ототожнюється із рівністю. Ролс вважає, що як метапринцип справедливості повинна розкриватись через декілька менш загальних принципів. Таким є принцип рівності, який діє виключно в сферах політики та права, але таким є і принцип відмінності, який діє в галузі економіки. Принцип рівності є проявом соціальної справедливості щодо розподілу політичних та соціальних прав, які відображають основні політичні та громадянські

свободи, такі як свобода думки, совісті та самоповаги. Щодо принципу відмінності, то він є проявом соціальної справедливості в сфері економіки і відображає головний принцип економічного розподілу національного багатства. За цим принципом, нерівність не завжди несправедлива, бо бувають нерівності цілком справедливі, а рівність у таких випадках якраз була б несправедливою. Справедливі нерівності - це нерівності, які йдуть на користь усім. Виходячи з цього, Ролс описує принцип відмінності як такий, згідно з яким на більший прибуток повинні накладатися і найбільші податки, а на менший - навпаки. Це положення в подальшому конкретизується у вигляді принципу максиміна, який описує вже процес соціального перерозподілу, коли суспільство, часто в особі держави, повинне компенсувати найменш забезпеченим їх нерівність, тобто зробити справедливішими економічні підвалини суспільства.

Таким чином, дисертантка вважає, що соціальна справедливність виступає у Ролса як своєрідний моральний денотат, з яким здійснюється референція того чи іншого соціокультурного фрагмента: політики, економіки, права. Такий прийом, незалежно від того, є він відрефлектованим власне автором концепції, чи використовується неусвідомлено, дисертантка позначила як принцип моральної релевантності, і вважає його головним принципом морально-ціннісного підходу, який пригаманний сучасній філософії соціокультурного напрямку.

Разом з цим, здійснюючи аналіз концептуально-методологічних підвалів ролсівської філософії, дисертантка приходить до висновку, що ця філософія є яскравим прикладом, який, з одного боку, демонструє обмеженість тра-

диційного філософського раціоналізму, а з другого - поширення впливу соціокультурної течії, що зміцнює свої позиції в 70-х роках ХХ століття. Проявом останньої тенденції є, на думку дисертантки, та роль, яку відіграє в концепції Ролса поняття "почуття справедливості". Хоча Ролс і не бере під сумнів роль розуму, але останній потребує в його концепції допомоги з боку почуття для того, щоб подолати фактично існуючий розрив між справедливістю як відкалькульованою користю та власне моральною справедливістю, або, за термінологією Ролса, "справдливостю як чесністю".

У філософському дискурсі другої половини ХХ століття концепція Ролса відіграла фактично роль нової парадигми щодо етичного виміру соціальної практики і зокрема політики. Так, на ній будується "теорія відділення" американського філософа А.Бьюкенена, аналізу якої присвячений другий параграф глави "Мораль в контексті політичних реалій. Теорія відділення".

Якщо Ролс розробляє фактично філософсько-етичну макротеорію, то Бьюкенен, спираючись на неї як на теоретичне підґрунтя, досліджує більш окреме явище політичного життя - політичний сепаратизм. Причому розгляд здійснюється з позиції саме морального підґрунтя оцінки цього явища: Бьюкенен розглядає умови та критерії, за якими вимоги сепаратистів є справедливими, тобто мають саме моральну легітимність. Філософ також розробляє "справдливі" критерії надання права на територіальне відділення та "справдливі" умови його здійснення.

Проаналізувавши зміст та концептуально-методологічні підвалини цієї теорії, дисертантка доходить висновку, що Бьюкенен також використовує принцип моральної релевант-

ності, але у даному випадку з точки зору моральної цінності (яка персоніфікується у понятті справедливості) розглядається право на територіально-політичне відокремлення і така соціально-політична реалія як сепаратизм.

Третій параграф "Політична філософія щодо моральних основ сучасного громадянського суспільства" присвячений аналізу концепцій, які розробляють морально-етичні підвалини сучасного, або, краще сказати, майбутнього громадянського суспільства. Перш за все, йдеться про концепцію англійського філософа М.Холіса, який виходить з того, що як метапринцип устрою сучасних соціально-політичних інститутів повинен бути виключно моральний принцип, моральна норма. Він розглядає декілька варіантів можливих моральних засад майбутнього громадянського суспільства й хоча не дає остаточного і однозначного вирішення цієї проблеми, проте доведено демонструє обмеженість та непридатність вже апробованих ціннісних моделей обґрунтування таких спроб побудови громадянського суспільства, як англійське часу М.Тетчер та американське часу Р.Рейгана. Приреченість цієї моделі пояснюється філософом тим, що вона з самого початку була демонстративно звільнена від будь-якого морального підґрунтя і будувалася виключно на врахуванні лише меркантильно-корисного виміру людини. На егоїстично-споживчих підвалинах, вважає Холіс, принципово неможливо збудувати будь-яке суспільство взагалі. Розвиток сучасного людства вимагає, як на його думку, обов'язкового морально-ціннісного підґрунтя суспільства, будь-якої спільноти людей. У такій якості Холіс пропонує взяти до уваги принцип ціннісної транзитивності морального дискурсу, який є

невід'ємною рисою диспозиції моральних норм, що і забезпечує повну симетрію суб'єктів цього дискурсу.

Четверта глава дисертації "Філософія права та філософія економіки. У пошуках макроретичних підвалин" присвячена аналізу філософської рефлексії таких сфер соціального буття як право та економіка.

У першому параграфі глави, під назвою "Раціоналістичний універсалізм та практична раціональність." Індивідуалізм" проти "ком"юнітаризму", аналізуються дві досить полярні теоретико-методологічні платформи у сучасній англо-американській філософії - ліберальна, що побудована на принципі філософського універсалізму, тобто на визнанні раціональності універсальною характеристикою людей, людності як такої, та ком'юнітаристська, що базується на конкретно-історичному вимірі людини, зумовленості її ідентифікації та самоідентифікації соціально-культурним контекстом. Індивідуалізм, який фактично співпадає у відношенні ідеологічної характеристики з лібералізмом, і ком'юнітаризм, або комуналізм, фактично складають два головних напрямки у макрофілософських підвалинах політичної, правової та економічної теорій.

Якщо перший базується на принципі філософського універсалізму, що застосовує поняття раціональності як універсальну і разом з тим виключно специфічну ознаку людини, то ком'юнітаризм, не заперечуючи значення раціональності, разом з тим розглядає її не як універсальну ознаку, а суто практичну, тобто як пов'язану саму із історичним розвитком людства, з історично-конкретним досвідом соціального буття. І тому вважає саме соціальність, тобто включеність людини у будь-які форми колективності,

головною і універсальною рисою людського як такого. Ком'юнітаризм вважає, що групова ідентифікація є невід'ємною рисою будь-якої індивідуальності, і без неї - мова, національність, характер, традиції, звички та ін. - не існує жодної людини. Тому, з точки зору комуналізму, раціоналістичний універсалізм цілком абстрактний, а універсалістська раціональність є повністю антиісторичною за характером тезою.

Персоніфікацією опозиції індивідуалізму та ком'юнітаризму є фігури Дж.Ролса та Е.Макінтайера, тому в параграфі здійснюється компаративний аналіз концептуальних макрооснов теорій цих філософів. Здійснюючи цей аналіз, дисертантка доходить до висновку, що ролсівській парадигмі, тобто філософському універсалізму, притаманна ідея первинності особистості (одиночного), як наслідок, ідея первинності особистих прав, що зумовлюється орієнтованістю на універсальність раціоналістичності. Ком'юнітаризму, навпаки, притаманна ідея первинності колективності, тобто тієї чи іншої форми соціальності. З цього виходить, що сама раціональність має виключно діалогічний, а не монологічний характер і є "практичною" раціональністю. На думку дисертантки, цей праксеологічний момент втілюється і в більш широку проблему - проблему метаетичної, а точніше аксіологічної метаоснови. Тому концепція блага у ком'юнітаристів зумовлюється соціальними обов'язками і має цілком "соціальне" походження, а в "парадигмі Ролса" - концепція блага - наслідок раціонального укладання соціального контракту, який здійснюється під "покровом незнання", тобто в гіпотетичній ситуації соціальної стерильності.

Ці принципові особливості двох напрямків в англо-американській сучасній філософії знаходять відображення і в характері фундируваних ними філософії економіки та філософії права, чому присвячені другий та третій параграфи глави. Так, у другому параграфі “Егалітаристський лібералізм: чи може економіка бути моральною?” розглядаються концепції філософії економіки, які базуються на макроекономічному підґрунті, в якості якого виступає “ролсівська парадигма”.

У цьому зв'язку дисертантка, крім власної концепції філософії економіки, яка є складовою частиною теорії Ролса, аналізує концепції Рональда Дворкіна, Джошуа Коена, Тайлора Кауена, які складають “егалітаристський” різновид ліберально орієнтованої - щодо ідеологічних симпатій - та універсалістської - щодо методологічних орієнтирів - економічної філософії.

Головна мета цих концепцій, вважає дисертантка, полягає в тому, щоб об'єднати діяльність, мотивом якої є чисто стратегічна раціональність, та діяльність морально цінну. У даному випадку ця мета перетворюється на завдання воз'єднання економіки та моралі. Засобом досягнення цієї мети фактично є зорієнтованість на справедливість як рівність, але, так би мовити, рівність через розрізнення.

Ролс, наприклад, розробляє своєрідну концепцію економічної справедливості. Якщо загальними принципами соціальної справедливості є принципи рівності та принцип відмінності, то саме останній і повинен бути метапринципом філософії економічної справедливості. Цей принцип втілюється в економічну діяльність перш за все як принцип розподільчих відносин, принцип економічного розподілу ма-

теріальних благ. Але цей принцип буде достатнім з точки зору справедливості лише тоді, коли в сфері перерозподілу прийме вигляд принципу максиміна, суть якого полягає в тому, що більші прибутки через більші податки перерозподіляються у пропорції “більше до меншого”, тобто найменш забезпеченим прошаркам населення повертаються у вигляді більшої компенсації. Таким чином, принцип максиміну повинен розглядатися як прояв перерозподільчої справедливості. Тобто матеріально-економічний перерозподіл справедливий лише тоді, коли він компенсує матеріально-економічну нерівність. Цей компенсаторний характер ролсівської економічної справедливості дав підставу для атрибуції його філософсько-економічної концепції як егалітаристського лібералізму, або егалітаризму.

До цього ж напрямку належить і філософсько-економічна концепція Рональда Дворкіна, одного з найвпливовіших сучасних американських філософів. Його концепція отримала назву концепції “рівності ресурсів”. Дворкін досліджує питання, також пов'язане з ідеєю максиміну, а саме: про якісний характер та межу дії компенсаторної справедливості - і пропонує розглядати її не як компенсацію добробуту, а як компенсацію ресурсів. Це пояснюється тим, що добробут має два виміри: матеріально-економічний та природний, під яким мається на увазі стан фізичного і психічного здоров'я та повноцінності. Тому, з точки зору Дворкіна, компенсації підлягає не тільки матеріально-економічний стан, а й, перш за все, природне становище людини. Це є принципово важливим тому, що сам критерій рівня, до якого повинна діяти компенсаторна справедливість, зумовлюється фізичним станом: якщо людина може контролювати свої бажання і принаймні нести

відповідальність за них, а також за дії, спрямовані на їх задоволення, вона має фізичні ресурси, які можна вважати достатніми і які не треба компенсувати, навіть якщо людина стверджує, що не задовольняє своїх потреб. Суспільству слід компенсувати недолік тих ресурсів, відсутність яких знешкоджує саму можливість задоволення людиною власних потреб. Тобто, стосовно дії компенсаторної справедливості, мова повинна йти лише про ресурси, а не рівень становища людини. Тому і сфера прояву економічної справедливості стосується лише тих невігод та економічно низького становища, які є наслідком власного вибору людини, а наслідком "несприятливих обставин". Економічна позиція ж, яка є наслідком вибору дієздатної людини, тобто людини з "нормальними" природними ресурсами, не повинна підлягати дії компенсаторної справедливості. У цьому випадку стан добробуту регулюється ринком. Стан же добробуту, зумовлений недоліком природних ресурсів, підлягає цілеспрямованій корекції з боку суспільства. В останньому випадку ринковий розподіл сам повинен регулюватися з метою вирівнювання стану добробуту за допомогою компенсації через перерозподіл, і ця компенсація справедлива.

Розробці поняття мінімуму, який є необхідною складовою частиною критерію максимуму, присвячена концепція американського філософа Джошуа Коена. Коен підкреслює, що високий рівень добробуту може бути не наслідком щасливого випадку та вдачі, а наслідком копіткої праці. Тому поняття мінімуму досить нечітке і у більшості випадків, крім матеріально-економічного виміру, має значний психологічний зміст, тобто розглядається не лише з точки зору, скажімо, межі виживання, але і з точки зору соціального престижу.

Соціально-психологічний зміст цього поняття тісно пов'язаний з самопошаною, яка детермінується соціальним контекстом. Мінімум, з цієї точки зору, - це рівень, відсутність якого викликає почуття дискомфорту, а досягнутий - породжує бажання здолати це досягнення. Тому поняття мінімуму досить плюральне, бо в кожного може бути своє уявлення щодо нього. І, таким чином, коли мова йде про економічну справедливість та максимум як її прояв, треба враховувати соціальний критерій самого уявлення про мінімальний рівень життя та добробуту. Психологічна "акцентуація" економіко-соціального контексту властива і концепції американського філософа Тайлора Кауена, яку можна було б позначити як концепцію "морально-економічного самокерування". Кауен досліджує психологічне підґрунтя економічної поведінки і аналізує її з точки зору моральних характеристик. Це досить актуальне питання тому, що економічна поведінка здійснюється в сфері споживання, а психологія споживання - одна з центральних та болочіших етико-філософських проблем сучасності. Значне поширення останньої в ХХ столітті в індустріальних або модерних суспільствах стало проявом перемоги економічної раціональності (хоча і втілений у психологію) над раціональністю моральною. Ця "інтраверсія" економічної раціональності у вигляді психології споживання пояснюється Кауеном тим, що саме психологічне "я" людини, а не її раціональне "я", репрезентує особистість у сфері економічної поведінки. Ось чому ринок, тобто "апофеоз" втілення економічної раціональності, життєво зацікавлений в домінуванні саме психологічного "я" особистості як такого, що забезпечує функціонування економічної раціональності.

Кауен вважає, що для того, щоб подолати всевладдя економічної раціональності, треба враховувати цей момент і протиставляти їй не тільки і не стільки моральну раціональність, що приречує останню на поразку, а моральну психологію, морально-психологічний початок людини, її суто моральні почуття. Це можливо здійснити лише за умов самовідповідальності людини, тобто прийняття на себе разом з функцією самообмеження і функції самовизволення. Тому мова повинна йти про розробку фактично етики економічної поведінки, яка б дійсно зробилася “новою етикою” тому, що не пов’язувала б заборону з мораллю як соціальним обов’язком (у цьому випадку мораль є чимось примусовим і тому не власне особистим), а пов’язувала б свободу особистості саме з морально-цінним через надання можливості людині бути самокерованою, тобто здійснювати як самообмеження, так і самовизволення.

Наприкінці параграфа дисертантка робить висновок: розглянуті концепції економічної філософії свідчать про те, що всім їм притаманний принцип моральної релевантності, при якому в цих концепціях з точки зору морального співвідношення розглядається економічна раціональність. При цьому як морально цінне розглядається і соціальний рівень існування економіки, і індивідуально-особистий рівень.

У третьому параграфі глави четвертої “Мораль і право: справедливість чи солідарність?” дисертантка переходить до розгляду сучасної англо-американської правової філософії, в якій досліджує проблему етичних метаоснов самого права, його моральної легітимності.

У зв’язку з цим дисертантка аналізує правову філософію Джона Ролса, Рональда Дворкіна, Томаса Скенлона, Айріс

Юнг та Чарльза Тейлора. Перші трое репрезентують так званний “правовий лібералізм”, Юнг та Тейлор - ком'юнітаристську платформу в правовій філософії.

“Правовий лібералізм” спирається на принцип справедливості як чесності, тобто рівності. Тому право має моральну легітимність лише тоді, коли воно є юридичним оформленням рівних свобод людей. Для правового лібералізму первинною є ідея пріоритету саме особистих, індивідуальних прав. Це витікає з рівності людей, але рівності їх по відношенню до раціональної ознаки, що відбиває універсальну, загальну рису людства взагалі і кожної людини зокрема. Саме цей раціоналістичний універсалізм й імплікує принцип рівних свобод для рівних раціональних істот, а тому і рівні права.

Отже, дисертантка підсумовує, що з точки зору “правового лібералізму” право тоді має моральну легітимність, коли спирається на справедливість як етично-моральну метанорму, тобто справедливість як рівність. Саме вона характеризується симетричністю сторін правового дискурсу і саме екстраполовання цієї симетрії і може надати егалітаристський, тобто моральний характер нормам, які в цьому дискурсі приймаються. Тому справедливість як рівність (“чесність”) повинна сприйматись як метанорма будь-якого юридичного закону, документа, процесу.

По-іншому вирішують проблему моральної легітимності права взагалі і окремих прав зокрема прихильники ком'юнітаризму. У цьому відношенні показова концепція А.Юнг, яка отримала назву концепції “диференційованого громадянства”. Згідно з Юнг, суб'єктом прав є не окрема людина, а будь-яка соціальна група. Ось чому права, особливо політичні, повинні враховувати саме багатомірність колектив-

ної ідентифікації та самоідентифікації людини: її вік, стать, етнічну ознаку, конфесійно-релігійну, лінгвістичну, професійну та інші форми колективної включеності людини, тобто ті риси, які складають особистість, індивідуальність. Тому основою моральної легітимності права, особливо громадянських прав, має бути принцип групового егалітаризму, який враховує багатомірність особистості.

У главі п'ятій, яка має назву "Свобода та її моральний сенс. Антропологічний дискурс моралі", розглядається питання морального змісту антропологічної проблематики у сучасній англо-американській філософії і, перш за все, свободи, яка є однією з найважливіших ознак людського буття.

Параграф перший - "Автономія особистості як умова моральності" - присвячений аналізу антропологічного "підґрунтя" індивідуалістичного універсалізму. В параграфі аналізуються теорія "автономії особистості" Джеральда Дворкіна та теорія "позитивної індивідуальної свободи" Джона Крістмена.

Головне питання, яке цікавить авторів цих теорій, - це питання: чи дійсно той, хто робить, що він хоче, діє при цьому вільно? Для того, щоб більш ґрунтовно дослідити це питання і Дворкін і Крістмен перш за все зосереджуються на аналізі відношення між мотивацією дії та ставленням самої особистості до цієї мотивації. Репрезентуючи досить класичну парадигму раціоналістичної етики та філософії, ці теорії виходять з того, що дія, мотиви якої невідрефлектовані, не усвідомлені і не схвалені, не є вільною, навіть якщо людина діє згідно зі своїми бажаннями. Але зазначені теорії вносять новий акцент у це трактування. Якщо вільна дія - це така, яка вважається правильною з точки зору моральних цінностей

самої особистості, а ця правильність є наслідком рефлексування, то постає питання щодо вільності власне раціональної деліберації, самоусвідомлення мотивів. Інакше кажучи, теорії з'ясовує питання про те, наскільки поширюється влада особистості у питанні її свободи.

Так, Дворкін, наприклад, доходить висновку, що ця влада вимірюється автономією людини, під якою він розуміє "аутентичність + незалежність". Аутентичність - це ідентифікація людини з власними бажаннями. Незалежність - це риса, яка характеризує процес (умови) здійснення рефлексії та рефлектуючого вибору, наслідком якого і є схвалення або несхвалення цих бажань. Саме від того, як були схвалені ці мотиви, залежить і те, чи можуть вони вважатися аспектами ідентичності. Лише коли вони були схвалені незалежно, ці мотиви і бажання власні, аутентичні, а людина - автономна. Отже, автономія особистості вважається і умовою дійсної моральності людини. Моральні цінності та норми стають справді моральними лише тоді, коли пройдуть крізь саморефлексію і самоусвідомлення людини. Автономія особистості призводить, таким чином, до здійснення саморегулювання, самокерування, тобто дає можливість на самовизволення разом із самообмеженням. Це означає, що людина бере на себе відповідальність за власні вчинки.

Аналогічні ідеї властиві і теорії "позитивної індивідуальної свободи". Так, ця теорія полемізує, перш за все, з поширеним "негативним" розумінням свободи особистості (основа традиційної ідеології лібералізму). Теорія заперечує, що свобода людини - це лише можливість діяти, не зустрічаючи зовнішніх перешкод. Теорія, як і "теорія автономії", роз'єднує поняття свободи та незалежності людини. Незалежність - важлива

складова частина автономії людини. Незалежність - це те, що тільки і створює умову дійсної свободи. Людина не може вважатися вільною, якщо вона хоча і не має перешкод на шляху здійснення власних бажань, але не є автономною. Це пояснюється тим, що самі бажання, якими вона керується, частогусто не її власні: вони нав'язані зовні, і людина, яка цього не усвідомлює, є об'єктом маніпулювання, хоча і закамouflьованого, а тому не є насправді ані незалежною, ані вільною. Лише позитивна свобода, тобто свобода, яка є наслідком раціонального перегляду та деліберації мотивів та бажань, здійснених поза будь-якою маніпуляцією, може вважатися дійсно незалежною і вільною. Тому розгляд особистості як саморегулюючої системи створює умови етики саморегулювання, що будується на синтезі самовизволення та самообмеження. Остання ж дає надію на побудову якісно іншого типу соціальності як основи нового, гуманного світу та гуманного людського буття.

Інші акценти розставляє у цій проблемі так звана соціальна концепція свободи, яка розглядається у другому параграфі під назвою "Моральний сенс свободи і соціальний контекст".

У галузі антропологічної проблематики ком'юнітаристська платформа набуває вигляду так званої соціальної концепції свободи. Автором цієї концепції є Дж.Кемпбелл. Близьку позицію займає і вже згадуваний Ч.Тейлор.

Головне питання, яке досліджує теорія: чи є максимально вільне суспільство також максимально добрим? Як правило, вважається, що свобода - це і є мета людського існування, але насправді, вважають представники цієї теорії, мета людського буття полягає в іншому: задоволенні свого прагнення до саморозкриття, самореалізації. Тому, врешті-решт, свобода (що

розуміється як можливість дій згідно з бажаннями) - це лише засіб досягнення мети, але не власне мета. Ось чому і цінність свободи відносна, бо самореалізація людини неможлива без соціального оточення, інакше вона втрачає сенс, оскільки її цінність забезпечує спільнота. Особистість як така можлива лише через оточення навколо неї інших людей. Свобода одного - це обов'язок іншого, і можливо несвобода останнього. Саме цей момент і відбивають моральні цінності та норми. Так, поняття обов'язку відбиває цей момент, а точніше - не свободу, яка є необхідною умовою морального добра.

Здійснюючи аналіз антропологічної проблематики в сучасній англо-американській філософії, дисертантка підкреслює, що ця проблематика також має морально-ціннісний аспект: поняття автономії, поняття свободи і поняття самореалізації та саморегулювання стають морально релевантними тією чи іншою мірою. Вони подаються і як умова моральності, що часто ототожнюється з гуманністю взагалі, і як наслідок її, якщо моральні цінності розглядаються як самодостатні, як цільові, а не як операційні. Це призводить до набуття цими концепціями чітко виражених етичних рис.

Етизації соціальної теорії в сучасній англо-американській філософії присвячена шоста глава дисертації: "Етичний аспект соціальної теорії".

У параграфі першому, який має назву "Деніел Беллу пошуках моральної соціальності" аналізується соціальна філософія відомих американського філософа Д. Белла.

Концепція Белла репрезентує ідеологічну контрверзу лібералізму - неоконсерватизм, хоча сам Белл вважає, що його консерватизм обмежений лише межами культури, бо щодо політичних пристрастей він вважає себе лібералом. Дисер-

тантка підкреслює протиріччя оцінки соціальної філософії Белла, яке полягає в тому що, з одного боку, автор теорії постіндустріального суспільства традиційно вважається представником технократизму, який розглядається як різновид сучасного сцієнтизму, з другого, особливо в подальших роботах, Белл виходить на позиції досить чіткої зорієнтованості на соціальні цінності. Так, в останніх роботах Белл досліджує цінності громадянського суспільства. Досить пильну увагу філософ приділяє моральному значенню культури, яку він розглядає перш за все як мистецтво. Саме культуру модернізму, тобто культуру суспільства ХХ століття, Белл вважає повністю аморальною, тому що культура витіснила релігію, яка і містила в собі традиційні моральні цінності. Модерна культура не може здійснювати морально-ціннісної діяльності, тому що повністю орієнтована на егоїстичну природу людини. Егоїстична - означає чуттєва, а тому ірраціональна і асоціальна. Лише соціальність породжує моральність. І щоб відновити моральність, Белл спочатку пропонував відродити релігію, а потім - моральне значення тих суспільних форм діяльності, в яких можуть бути втілені соціальні цінності. Тому в останніх роботах він позитивно оцінив відродження цінності громадянського суспільства в США.

Якщо Белл моральність суспільства пов'язував із колективним початком суспільної діяльності, то Річард Бернстайн взагалі вважає, що моральні цінності та норми є підвалинами соціальної практики. Аналізу його соціальної філософії присвячений другий параграф глави під назвою "Моральні парадигми соціальної практики: неопрагматизм Річарда Бернстайна".

З точки зору Бернстайна, одного з найвідоміших представників сучасного американського прагматизму, моральні парадигми є метаосновою всієї соціальної практики. Протиставлення факту та цінності, теорії та практики, характерне для аналітичної філософії, не може більше вважатися науковим. Навпаки, вважає Бернстайн, у підґрунті будь-якої соціальної діяльності людини знаходиться значною мірою саме моральна цінність. Особливо це стосується такого різновиду соціальної практики як політична. На практиці рівень поведінки та рівень рефлексивно-раціоналістичний - дуже тісно пов'язані, тому що діалектику слід враховувати, якщо прагнуть розробити адекватну соціальну теорію.

Таким чином, Бернстайн прямо формулює принцип побудови соціальних та політичних теорій як теорій етичних. Це поєднання теорії та практики, факту та цінності зумовлює і перехід до нової раціональності, яку філософ називає "діалогічною".

Дисертантка вважає, що цим пунктом Бернстайн "перегукується" з Хабермасом, його ідеєю комунікативної раціональності і відбиває перехід до пошуків "нової" раціональності. Ці пошуки, до речі, продовжать теорії, які належатимуть до вже постмодерністського дискурсу англо-американської філософії.

Аналізу цього дискурсу присвячена остання, сьома глава дисертації, яка має назву "Моральна раціональність. Етика як гносеологія".

У першому параграфі "Річард Рорті: філософія і моральна інтерпретація соціокультурного контексту" здійснюється аналіз філософської концепції одного з найвпливовіших філософів сучасної Америки. Дисертантка стверджує, що ево-

люція поглядів самого Рорті деякою мірою символізує глобальний поворот, який відбувся наприкінці століття в американській філософії - поворот від аналітичної до соціокультурної парадигми. Саме філософія Рорті демонструє те, що аналітична парадигма вичерпала власні евристичні можливості. З роботами Рорті пов'язане і поширення нової, соціокультурної орієнтації, притаманної постмодерністському філософському дискурсу.

Так, з точки зору Рорті, не існує принципової різниці між епістемологією та іншими формами знання, в тому числі і повсякденного. Нікого не цікавить знання "саме по собі", а цікавить лише з точки зору того, як це знання може бути використане для задоволення людських потреб. Ця зумовленість практикою призводить до того, що і епістемологія, і мораль, і право рівнозначні по відношенню до практичних потреб. Тому людина не копіює, не відбиває навколишній світ за допомогою розуму, а створює його, "вигадує" описи цього світу, виходячи з чисто прагматичних цілей. А звідси знання зовсім не обов'язково містять об'єктивну істину. Істина опосередкована знанням, яке, в свою чергу, опосередковане розвитком культури взагалі. З цього витікає, що критерій істинності, так само як і критерій цінності, надається соціальним контекстом.

Дисертантка, у цьому зв'язку, зазначає, що таким чином концепція Рорті містить в собі як ідеї, властиві прагматизму взагалі, так і ідеї, інтропольовані з лінгвістичної філософії, і все це інтерпретоване під значним впливом кунівської концепції. Але цей синтез породжує значну релятивістську тенденцію, яка стосовно моральних цінностей може мати значні практичні негативні наслідки. Це усвідомлює і сам філософ, а тому, щоб цього запобігти, Рорті вводить в свою концепцію

поняття “іронії”, іронічного ставлення до життя, але не до життя як такого, а лише до “описів”, “словників”, тобто суб’єктивних інтерпретацій, які видають себе за об’єктивне, остаточне знання щодо життя. Але ця іронія не поширюється на ставлення до цінності життя взагалі, до гідності людини, її болі та страждань. До останніх слід ставитися з повагою, а для цього треба мати почуття солідарності з усіма людьми, апіорно розглядаючи кожного, “як включеного до розряду “ми”.

На основі аналізу, особливо останнього положення, дисертантка робить висновок, що в концепції Рорті фактично відбувається екстраполовання моралі до рівня власне гуманності, а поняття солідарності є рівновеликим моральній цінності взагалі. Таким чином, філософія виступає у Рорті і як етична теорія.

Спробу вдосконалити саму раціональність, не відмовляючись від визнання її можливостей, здійснив контрактуалізм. Контрактуалізм - школа в американській філософії, аналізу концепції якої присвячений другий параграф “Соціоморальний контракт як результат аргументативного дискурсу. Контрактуалізм”. Дисертантка відзначає, що представники цього напрямку Т.Скенлон та С.Фрімен розглядають раціональність водночас і як передумову, і як наслідок аргументативного дискурсу, який відбувається в ідеально змодельованій ситуації. Це не монологічна, а діалогічна раціональність, за допомогою якої люди усвідомлюють як своє буття, так і результати цього усвідомлення, і які екстраполюють на всю множину людей, перетворюючи у гіпостазовані моральні цінності. Але, на відміну від традиційного раціоналізму, контрактуалізм визнає

наявність значного емоційного моменту, який хоча і підпорядкований раціональності, - невід'ємна складова частина моральних мотивів. Тому сама раціональність може бути морально релевантною лише у випадку, коли вона є раціональністю екстрапольованого на всю множину людей консенсусу.

Третій параграф сьомої глави "Моральна ревізія раціональності. Етичний дискурс постмодерну" присвячений розгляду співвідношення моральності та раціональності в концепціях американської філософії кінця 80-х - початку 90-х років.

Якщо контрактуалізм пропонував удосконалити раціональність, по-іншому підійти до неї, то автори теорій, які аналізуються в даному параграфі (С.Бенхабіб, А.Селігмен, Р.Дел), схильні до точки зору, згідно з якою раціональне пізнання повинно бути суттєво доповнене нераціональним пізнанням. Саме це допоможе подолати "аксиологічну драму" ХХ століття. Так, С.Бенхабіб пропонує прийняти ідею "історичного самоусвідомлюючого універсалізму", яка відбиває раціональність інтеракції. А.Селігмен вважає, що Розум повинен бути доповнений Відвертістю, тому що "чиста", класична раціональність не дає можливості перейти від окремих цінностей до універсальних, загальнолюдських, не перетворюючи їх на абстрактні. Р.Дел також додає, що в сучасних умовах надзвичайної диференціації та фрагментації, ускладнення буття суспільства та окремої людини взагалі неможливе порозуміння одним одним виключно раціональними засобами. Тому необхідно звернути увагу на емпатичне розуміння, яке лише і може подолати обмеженість раціонального знання та перейти до загально подільних цінностей.

На основі здійсненого аналізу дисертантка робить висновок, що в англо-американській філософії наприкінці ХХ століття відбувається поворот від “пуританської” раціональності до пошуку нових, нетрадиційних форм останньої, до поширення статусу знання і на недискурсивні форми. Багатьма філософами цей поворот розглядається і як засіб подолання розриву світу “стратегічної” раціональності та раціональності “моральної”.

У висновку дисертантка підбиває підсумки дослідження та формулює положення, які мають перспективне значення для подальших теоретико-методологічної та соціально-прогностичної розробок.

Головні положення дисертації відбиті у публікаціях автора:

1. Социокультурный дискурс морали. Современные англо-американские философские школы. - Киев, ИЭП НАН Украины 1995. - 165 с.

2. Понятие моральных эмоций как источника нравственности в этике Э.А.Вестермарка // Мораль, общество, личность. - М.: МГУ, 1980. - Вып. 2. - с.46-55.

3. Едуард Вестермарк: пошуки нової парадигми в етиці //Філософська і соціологічна думка. - 1995. - N 11-12. - с.18-36.

4. Сепаратизм і справедливість //Політика і час. - 1995. - N 6. - с.38-48.

5. Противоречия Западной социокультурной парадигмы и их рефлексия в англо-американской моральной философии 70-90-х годов //Актуальные проблемы социально-политического и духовного развития общества. - Киев, 1993. - с.30-57 - Деп. НИИНТИ 18.08.93, № 1774-Ук 93: Анотирована в бібліографічному указателі ІНІОН РАН //Депонированные научные работы. - 1993. - № 232-р-93 б/о 21.

6. Відділення теорія. Сепаратизм політичний. Диференційованого громадянства теорія. Політична філософія. Іредентизм// Політологічний словник. - Київ, 1997. -0.8 д.а.

7. Этнопсихологическая школа американской культурной антропологии и ее вклад в становление этноэтики //Культура та етнотика: Міжнародна науково-теоретична конференція. - Київ, 1994. - с.10-12.

8. Современная американская философия о нравственных параметрах интеллектуального труда в информационном об-

ществе //Інтелігенція: суть, історичні долі, перспективи: Міжнародна наукова конференція. - Дніпропетровськ, 1996. - с.30-33.

SUMMARY

Tatyana S. Parhomenko. Social Cultural Conception of Moral Phenomena. Contemporary English and American Philosophy. Dissertation-manuscript for the scientific degree (philosophy). Speciality 09.00.05. Institute of Philosophy. National Academy of Ukraine. Kyiyv,1997.

Dissertation-manuscript deals with paradigmatic changes which take place in contemporary English and American philosophy. Such changes demonstrate the growth of moral axiologisation of philosophical subjects and ethisation of philosophical discourses. Author explicates methodology of such axiologisation, the main principle of which is principle of moral relevance of social and cultural phenomena. Author of dissertation investigates application of this methodology in field of social and political philosophy, legal and economic philosophy, philosophy of culture and epistemology. In conclusion author formulates the main characteristics of new philosophical paradigm and evaluative coordinates of moral measuring of social ontology, which this paradigm proposes.

АННОТАЦІЯ

Пархоменко Т.С. Соціокультурна концепція моральних феноменів. (Современные англо-американские философские школы.). Диссертация-рукопись на соискание ученой степени доктора философских наук по специальности 09.00.05. Институт философии Национальной Академии наук Украины. Киев, 1997.

Захищається научна робота, що містить аналіз парадигмальних змін, що відбуваються в сучасній англо-американській філософії, суть яких полягає в розширенні моральної аксіологізації філософської проблематики та етизації самого філософського дискурсу. Експліцирована методологія подібної аксіологізації, головний принцип якої дисертантка позначила як принцип моральної релевантності соціокультурних феноменів. Досліджено специфіку проявлення цієї методології в області соціальної та політичної філософії, філософії права та економіки, філософії культури та епістемології. Сформульовано теоретико-методологічні параметри нової філософської парадигми та виведені на її основі ціннісні координати морального виміру соціального буття.

Ключові слова: моральна аксіологізація, етизація філософського дискурсу, принцип моральної релевантності соціокультурних феноменів, дискурсивне і недискурсивне знання, стратегічна та моральна раціональність, справедливість і солідарність як ціннісні координати морального виміру соціобуття.

Пархоменко Тетяна Сергіївна

**СОЦІОКУЛЬТУРНА КОНЦЕПЦІЯ МОРАЛЬНИХ
ФЕНОМЕНІВ**

(Сучасні англо-американські філософські школи)
(Автореферат)

Підписано до друку 27. 12 . 96. Формат 60x84/16.
Папір друк. № 3. Офс. друк. Умовн.-друк. арк. 2,1.
Обліково-видавн. арк. 2,1.

Тираж 100 прим. Замовлення № 44
Безкоштовно.

Ротапринт ДГА України
320600, ДСП, Дніпропетровськ-27, просп. К.Маркса, 19.

435592

AB 37.074